

Jozef Cincfík: Zo série Dr. Jozef Tiso v Michalovciach, 1. 7. 1939

Židia nemali miesto v jeho schéme

Robin Okey

2015*

James Ward napísal myšlienkovu najprovokatívnejšiu a výskumom dôkladne podloženú knihu o fascinujúcej postave. Jozef Tiso (1887 - 1947) predstavuje dvojitú záhadu: na jednej strane očividne maďarizovaný Slováčok, ktorý sa koncom roka 1918 zrazu vrhá do slovenských národnoemancipačných zápasov (i keď v minulosti ich ignoroval), na strane druhej katolícky kňaz (s povestou politického predstaviteľa umierneného krídla), ktorý doviedol satelitný Slovenský štát do kolaborácie s Hitlerom a k holokautu. Ako poukazuje Ward, jeho život nie je zaujímavý iba osobnou drámou a rozdeľujúcou úlohou v modernej slovenskej spoločnosti, ale taktiež kvôli otázkam politického katolicizmu, nacionalizmu a genocíde v turbulentnej dobe. Tiso, okrem zverejneného maďarského denníka zo svojej pastoračnej skúsenosti počas prvej svetovej vojny a prísazného vyhlásenia v rámci súdneho procesu, ktorý ho odsúdil na smrť, zanechal po sebe iba veľmi málo osobných spisov. Recenzovaná kniha je výsledkom intenzívneho štúdia jeho verejných príhovorov, novinových článkov; dobovej slovenskej a maďarskej tlače; obecných, súdnych a štátnych záznamov; diplomatických a spravodajských správ. Autor uvádza poznámku ku zdrojom, ale neprikladá zoznam použitej literatúry.

Wardova interpretácia sa vystríha jednoduchých polarizácií. Aj keď Tiso vzdoroval vplyvu nacistického Nemecka na Slovenský štát a udržiaval si pevné mocenské postavenie voči menej schopným politickým rivalom, ktorí sa pokúšali tento vplyv rozšíriť, nemožno ho zbaviť viny z vedomého spolupáchateľstva na deportáciách prevažnej časti slovenských židov. Od začiatku nielenže nevyvinul žiadne úsilie na kontrolu procesu konfiškácie židovského majetku, ale dokonca vydal židov na milosť a nemilosť slovenským pravicovým radikálom. Udeľovanie výnimiek z deportácií bolo obmedzené, často veľmi drahé a určené predovšetkým pre konvertitov a ľudí užitočných pre štát. Ward navyše nachádza iba málo záznamov o silnom tlaku Nemecka na Tisa ohľadne deportácií, naproti tomu však dokladuje Tisovu rezistenciu voči naliehavým výzvam na zastavenie deportácií zo stra-

* Táto recenzia diela *Jozef Tiso. Kňaz, politik, kolaborant (Priest, Politician, Collaborator: Jozef Tiso and the Making of Fascist Slovakia)* od Jamesa Mace Warda pôvodne vyšla v časopise *The Journal of Modern History*, roč. 87, č. 1 (marec 2015), str. 231-233 (vyd. The University of Chicago Press).

ny vrcholných predstaviteľov katolíckej a židovskej obce. Tento súd o Tisovi sa nezakladá iba na množstve usvedčujúcich zdrojov, obzvlášť na jeho výroku z roku 1943 maďarskému známemu, že jeho „najsvätejším presvedčením“ je povinnosť čo najskôr oslobodiť Slovensko od židov, ale taktiež na Wardovom hodnoverne predloženom pohľade na Tisovu celoživotne uplatňovanú metódu „zapierania“, zhadzovania zodpovednosti na iných. Avšak jeho Tiso nie je iba obyčajný pokrytec, prospechár alebo bežný fašista. Tiso počas dlhšej časti medzivojnového obdobia zanechal svoju protižidovskú polemiku z rokov 1918 – 1919. Prejavoval sa ako vedúci predstaviteľ umierneného krídla Hlinkovej slovenskej ľudovej strany bojujúci za slovenskú autonómiu v rámci Československej republiky a kresťanskú sociálnu reformu, ktorým venoval ohromnú energiu vyvierajúcu z hlbokej náboženskej viery. Významnou témou jeho ochoty pôsobiť v rámci existujúcich štátnych štruktúr sú narážky na znechutenie z toho, že v prevládajúcej českej „progresívnej“ politickej kultúre sa modernosť rovná sekularizmu a katolicizmus reakcionárstvu. Ward na tomto mieste približuje zistenia z rozširujúceho sa výskumu o procese obrodzovania katolíckej cirkvi v 19. storočí, ktoré spochybňujú túto perspektívu. Iróniu Tisovej kariéry vníma v tom, že aj keď do verejného života vstúpil prostredníctvom kresťanského sociálneho hnutia, aby mohol mobilizovať národ v mene katolíckej cirkvi, postupom času sa čoraz viac necháva strhnúť národným hnutím. Ak Tisovo politické angažovanie ohrozovali situácie, z ktorých by sa ako kňaz mohol stiahnuť k oltáru, jeho autoritatívna osobnosť a očarenie mocou získali zakaždým navrch. Detailný charakter knihy ponúka aj pohľad, že samotný Tisov idealizmus tiež prispel k jeho pádu. Faktickú kolaboráciu na holokauste nevyvolala iba potreba súťaže o priazeň Nemecka s niekdajšími maďarskými pánmi Slovenska, ale takisto Tisova vízia obrodeneho kresťanského Slovenska. V poslednej analýze v rámci tejto vízie nezostalo pre židov žiadne miesto a ich odsun sa považoval za nevyhnutný predpoklad na vytvorenie kresťanskej slovenskej strednej triedy. Tu zohralo svoju rolu aj Tisovo presvedčenie o neomylnosti vlastnej spravodlivosti. Precitlivený na obvinenie, že jeho politika voči židom je v rozpore s kresťanskými hodnotami, odmietol dokonca aj kritiku od pápeža Pia XII. Klíma kultúrnej vojny, v ktorej pôsobil politický katolicizmus počas jeho života, vytvárala pocit ohrozenia od viacerých nepriateľov (preto radšej prijal rolu martýra, než akékoľvek priznanie ľútosti), medzi ktorých zvyčajne radil aj (niekedy pochybnú) demokraciu vyznávanú českými sekularistami. Veď napokon všetka moc pochádza od Boha, nie od ľudí. Jeho náboženské vzory, Tomáš Akvinský a Ignác z Loyoly, ho mohli len ťažko vnútorne nastaviť na hlbšie zmierenie s oponentmi, na ktoré sa podujal politický katolicizmus po roku 1945. Zdá sa, že životný štýl disciplinovaného klerika v kombinácii so svojrúznou osobnosťou, uspôsobil Tisa na to, aby plával s prúdom prevládajúcej moci. Je to charakterová črta, ktorá

nám pomáha vysvetliť jeho zjavné maďarónstvo počas mladosti v Habsburskej monarchii.

Toto zhrnutie potvrdzuje, že Ward presvedčil recenzenta. Miestami by sa možno hodil trochu širší záber, napríklad rozvetvenejšie pozadie dlhodobej podriadenosti slovenských poslancov v Uhorskom sneme pred rokom 1918 by pomohlo odborníkom mimo tejto témy lepšie porozumieť socio-ekonomickému a psychologickému dedičstvu, s ktorým Tiso zápasil. Ward premysleným chronologickým prístupom úspešne zobrazuje jemné odtiene vo vývoji Tisových stanovísk, ako napríklad pri židovskej otázke, avšak osvetľovanie článkov a prejavov takmer z mesiaca na mesiac, vyznieva v základnej príbehovej línii miestami ťažkopádne. O to viacej treba uvítať majstrovsky - konzistentne a prenikavo - spracované úvody a závery jednotlivých kapitol. Celkový záver účinne završuje predchádzajúce hlboké analýzy protirečení Tisovej osobnosti a aj jeho roly politického kňaza, ktorá sa odrážala v záľube pre dualizmy, prirodzene obsiahnuté v „*politickom katolicizme ako cvičení v hľadaní večného v medziach dočasného*“. Niekedy sa možno nasilu snaží umiestniť Tisov život do teoretického kontextu. Preto sa Tisovo pragmatické konanie v politickom rámci Československa stáva želaním, ktoré by odporovalo „*modernému trendu internacionalizácie domácej politiky*“ po tom, čo rozpad európskych mocnárstiev po prvej svetovej vojne „*zrovnal rozdiel medzi zahraničnou a domácou politikou, ktorá sa v predošlom období snažila hľadať suverenitu*“. Predmetné abstrakcie zahmlievajú skutočnosť, že predvojnové európske monarchie len sotva podliehali menším obavám zo straty suverenity z dôvodu „*domácich*“ etnických menšín ako pertraktované medzivojnové národné štáty, čoho dôkazom sú aj neblahé fóbie z panslavizmu a pangermanizmu. Ward presvedčivo argumentuje, že Tisovo spolupáchatelstvo na holokauste podkopalo pokusy o jeho posmrtnú rehabilitáciu, ale naznačovať, že postoje k holokaustu „*zatičili*“ jeho predchádzajúce „*teológie*“ Boha a pokroku ako morálneho štandardu, sa javí ako prílišné zovšeobecnenie. Vyznania náboženstva a pokroku majú taktiež miesto pre „*individuálnu dôstojnosť*“. Ward dodržal svoj sľub, že na popis Tisa ponúkne „*novú kategóriu*“ namiesto „*klérofašistu*“ alebo „*konzervatívneho autoritárskeho vodcu*“, avšak jeho termín „*kresťansko-národný socialista*“ pokrivkáva na nejednoznačnosti v interpunkčnom znamienku. Celkovo je to napriek všetkému presvedčivá a pôsobivá štúdia.

Z ANGLICKÉHO ORIGINÁLU PRELOŽIL IGOR ANDRÉ